

«ԱԶԳԱՅԻՆ ԿԱՌԱՎԱՐՈՒԹԻՒՆ»

Մեր կացրած ոճիրների տարափի տակ անկարող լինելով այլևս ծածկել դառն իրողութիւնը դաշնակցական շէփերը և նրանց «փրկիսոփայ» Պանգլոսը այժմ զանազան սոփեստութիւններով, խեղաթիւրումներով և ծակ փաստաբանութիւններով աշխատում են «մեղմացուցիչ պարագաներ» գտնել և սևը սպիտակացնել, ոճիրները վարագուրել այնպէս, որ դուրս է գալիս թէ ինքը հայ ժողովուրդն է խնդրել որ դաշնակցականները ծեծեն, բռնաբարեն, կեղեքեն, սպանեն իրան՝ ի փառս ամենասուրբ Դաշնակցութեան: Շողոքորթելով հասարակութեան ամենաընկած, ամենաբիրտ և խաւար տականքսի ինստիտըտներին, այդ խուժանին «ժողովուրդ» անունը տալով, դաշնակցական գերիշխանութիւնից գինովցած և վանական փոքրաւորութեան մէջ անբարոյականացած շէֆերը կաշուից դուրս են գալիս այժմ իրանց այլանդակ բարոյական գիմակները «դեմոկրատիզմի» կեղծիքի տակ առնելու:

Իներենք քաղելով «Մշակից» մի քանի նոր փաստեր, ինչպէս և շուշեցիների և մի խումբ ինտելիգենտների բողոքը, որոնք արտայայտութիւն են հայի զարթած ինքնագիտակցութեան, համբերութեան բաժակը լցուել է և աւելորդ կաթիլները թափոււմ են վերևից, չնայած ազգային բիւրօկրատների բոլոր ֆոկլուսներին...

1905 թ. երբ տխրահռչակ Բօգոսլավսկին (Սուրմալուի գաւառապետը) մի չնչին բանի համար էկզեկուցիայի ենթարկեց Գիւլլուշա և Մօլլաղամար գիւղերը, ուղարկելով մի հարիւրեակ կօզակ, որ ապրեն գիւղացիների ծախսով երկու ամիս, միևնոյն ժամանակ այդ երկու գիւղերը ենթարկեցին Դաշնակցութեան կողմից ևս էկզեկուցիայի երկու կողմից: Դաշնակցութիւնն ուղարկեց այդ գիւղերի համար 24 հաստավիդ հայդուկներ, իբր թէ գիւղերը պահպանելու թուրքերի յարձակումներից: Երկրորդ՝ «փայտը միս անելով», ինչպէս առ հասարակ

ասում են գիւղացիները, զէնքի փող էին հաւաքում տանից 30 ր.: Մի կողմից Բօգոսլաւսկու էկզեկուցիան, մի կողմից գիւղացիների հացի պահասութիւնը և միւս կողմից Դաշնակցութեան զէնքի փող հաւաքելը, միանգամայն դրեցին խեղճ գիւղացիներին անելանելի դրութեան մէջ: Ի՞նչ անեն, ձրտեղից վերցնեն փող, այդ անագին ծախսերի համար: Ով որ կով, եղ, ոչխար ունէր, էժան գնելով՝ ծախում էր՝ տալիս խոտի, գարու, մսի և այլ մթերքների կօղակների համար ու իր ընտանիքին՝ հացի. այժմ պէտք է ստիպուած կանաչ արտերի երեսը, մի տարուայ ապրուստն էլ ծախէր, տար զէնքի, որ պրծնէր կաղմակերպութեան անողորմ ձեռքից, թէ չէ լաւ ծածուելուց յետոյ, կուղարկուէր Երևան կօմիտէի մօտը, որ կարող էր վատ հետևանք ունենալ. այդպէս էին ասում կաղմակերպութեան շրջիկները, լիազօրները: Վերջապէս տաս օրուայ ընթացքում Դիւլլուշա գիւղում հաւաքուեց մի անագին գումար 760 ր., և յանձնուեց իգդիրեցի տասնապետին, որը խոստացաւ գնել ինքնապաշտպանութեան զէնքեր, որոնք մինչև այժմ էլ չկան ու չկան:

Բայց դառնանք «ազատութեան համար մարտնչող» դաշնակցական հայդուկներին, որոնք իրանց կողմից մի մի պատուհաս են դառել խեղճ գիւլլուշեցիների համար: Նրանք, այդ Տաճկաստանի զաֆտիանները, խառնվում են ամուսնական, սիրահարական, ընտանեկան գործերի մէջ և իրանց ամբողջութեամբ մի այնպիսի բռնութիւն, ծեծ հայհոյանք են դրծ դրնում, որ մարդուս մագերը բիզ-բիզ են կանգնում: Օրինակ, պատմենք մի քանի դէպքեր: 48 տարեկան ծեր Եղնարին ծածեցին, խայտառակեցին. ի՞նչ մեղքի համար, այն մեղքի, որ Եղնարը ինքը հասարակ մարդու կին լինելով համարձակուել է ենթակօմիտէի կնոջ հետ կուուել, ուշուց տալ նրան: Խեղճ Սայադին ծածեցին չորս զինուորներ տասնապետ շրջիկ Ափրօյի հետ. ձր մեղքի համար, ի՞նչ էր արել խեղճը. նրա համար որ Սայադի շունը ցերեկով հաչել է զինուորի վրայ. ծեր, 65 տարեկան Ասատուրին թակեցին ատամները ջարդելով. որովհետեւ «սուրբ Դաշնակցութեան» զինուորների ճաշը մի օր ուշացրել էր. Աբաս-գեօլցի 70 տարեկան, ալեոր Օհաննէսին իշու վրայ նստացրել մի երեսն էլ մուր քսել ման էին ածում փողոցներով. ձր մեղքի համար այն մեղքի համար որ Օհանէսը ձին ինչո՞ւ չի տուել Ափրօյին, որ Իգդիր գնար ազգային գործերի համար. և Աւետիսի 16 տարեկան ջահել աղջիկը մտրակի ոյժով պսակեցին 40—45 տարեկան դարաչիչագցի Դասպարի վրայ, որովհետեւ Դասպարը զինուորներին 50 ր.

փող էր տուել «Հազաի»: Վերջապէս ձրը ասեմ, ձրը խոստովանեմ, անհամարելի են ցաւը իմ, անբուժելի են վէրք իմ, մեղայ Աստծոյ: Սհաւասիկ, ազգային պաշտպաններ, ձեր արած բարերարութիւնները հայ աղգին, այս կերպով էլ երևի ազատութեան համար էք մարտնչում. միթէ դա աւազակութիւն չէ, օր ցերեկով հաւաքել 760 ը. և առանց այլևայլութեան կորզել. չէ՞ որ այդ 760 բուրլին 760 կաթիլ արիւն ու քրտինք է գիւղացու. ամօթ, հազար ամօթ ձեզ պէս կեղծ յեղափոխականներին: Ասացէք, խնդրեմ, ինչ զանազանութիւն կայ, ձեր և Տաճկաստանի քրդերի մէջ:

Գիւլլիշա գիւղ.

Ս. Մելքոնեան

Գեօքչայ, 12 հոկտեմբերի

«Մշակի» 205 համարում Տեղ գիւղից գրուած Տէր-Սահակեանցի նամակը մեզ այնքան էլ չզարմացրեց նրա համար, որ Սողոմոնը անգրագէտ է: Բայց ի՞նչ անուն տանք մեր Գիրք գիւղի ուսուցչին: Այդ մարդը նոյնպէս չամաչեց օր ցերեկով հայ կնոջ նստեցնել իշու վրայ, զինուորներով շրջապատուած գիւղի փողոցները շրջեցնելու: Նոյնպէս և մի այր մարդ, որը գաւառիս հայ և թուրք ազգաբնակչութեան խորին յարգանքն է վայելում. հրամանատար աղայի առաջի պահանջով չներկայանալու պատճառով, զինուորներ են ուղարկւում այդ մարդու գիւղը. իրիկնապահին զինուորները մտնում են նրա բաղը, կնոջ և երեխաների աչքի առաջ սաստիկ ջարդ տալուց յետոյ, քշում են բերում 25 վերստ՝ հրամանատարի մօտ: Հրամանատարը հրամայում է իսկոյն մի էշ բերել, իսկոյն էշը բերւում է, և զինուորների սպառնալիքի տակ նստեցնում են իշու վրայ. ուսուցիչ-հրամանատարը պատուիրում է իր աշակերտներին ազգային երգեր երգելով իշու առջևից պնակ և գիւղի փողոցները շրջել, որ և կատարւում է:

Մի առ մի նկարագրել չեմ կարող այն բռնութիւնները, ծանր տուգանքները, բանտարկութիւնը, ծեծը, բռնի փող ստանալը, մի խօսքով, մի քանի ամիսների ընթացքում հազարներ կորզելը աղքատ, ջրատար ժողովրդից, աննպատակ ծախքերը, և այդ բոլորը կատարւում էր պարոնը նրա համար, որ «լիազօրութիւն» ունի:

Այդ բոլորի վրայ էլ եթէ հնար լինի աւելացնել նրա կատարած ոճիրը, որի մասին լուծւում եմ, այն ժամանակ շատ պարզ կը լինի, թէ ինչ ոգու տէր մարդկանց հետ ենք գործ

ունեցել և թէ Սողոմոնը մենակ չէ: Մարդ ապուշ է կտրոււմ տեսնելով, որ մարդիկ այդպիսի չարիքներ գործելուց յետոյ անպատիժ շրջում են:

Ականատես

Վերին-Աղզան, հոկտեմբերի 10-ին

Վերջին տարիներս հայերիս մէջ սուսկի նման բուսնող ինքնակոչ ինքնակալների կամայականութիւնների մի նմուշ ևս հրապարակի վրայ դնելու համար խնդրեմ տեղ տաք երկտողիս:

Նս, ծերունի արհեստաւոր, 55 տարի նամուս ու պատիւ պահած, իմ հասցէին մի «չօր» անգամ լսած չկայի, բայց անտեղի ու անակնկալ կերպով ես ևս զոհ դարձայ գիւղիս ինքնակոչ «շէյխ»-ի ամենազօր գաւազանին, որից ազատ չէ մեղանում ոչ արդարը և ոչ մեղաւորը: Գիւղը, եթէ չասեմ ողջ գաւառը, դողում է «շէյխի» ձեռքին. նա քննել, հարցնել չգիտէ. բերանդ կուզես բաց անել, բացատրուել, վարկենարար գլխիդ կը տրաքի գաւազանը կամ կը շառաչի մտրակը. եթէ փորձես պաշտպանուել, աւելի կը կատաղեցնես և այն ժամանակ վայ քո հալին ու քո օրին:

Սակայն ով էլ «շէյխի» ձեռը ճաշակէր, ևս գոնէ ինձ միշտ ազատ էի համարում այդ բանից, որովհետեւ ես ծեծուելու մարդ չեմ, ես ինձ պահել եմ պատուաւոր ու վայելուչ կերպով: Եթէ շէյխը կենտրոնի նշանակած «եսասուլ» է, և կայ իշխանութեան որեւէ բարձր ինստանացիա, ապա խնդրեմ մարդ նշանակեցէք, հարցրէք, քննեցէք և տեսէք, թէ ես ի՞նչ եմ ու ի՞նչ արոււի տէր:

Ինչ է իմ յանցանքս, ես չգիտեմ: Ժողովրդի մէջ կանգնած էր մեր «շէյխ»-ը, երբ ես ևս ուրիշների նման ահ ու դողով մօտեցայ նրան: «Կորի՛ր», որոտաց նա: Նս, ապշած, ուզում էի պատճառը հարցնել, բայց խօսքս բերանումս սառնցելով՝ «քէօփօղլի» գոչեց և գաւազանով զինուած ընկաւ ջանիս: Նս լաւ ջարդուեցի, մարմինս կապտոտուեց հարուածների տակ, բայց ոչ ոք սիրտ չարեց ազատել ինձ հօր «շէյխ»-ի ձեռքից: Այդ միջոցին մի կին սարսափահար լաց էր լինում իմ գրութեան վրայ:

Մեր «շէյխ»-ը շատ յաճախ թայֆայական վրէժներ է լուծում: Երկար բացակայութիւնից յետոյ, երբ նա յայտնուում է գիւղամիջում, համարեա ամենքը թագնւում են ծակ ու ծուկերում, որի ժամանակ աւերակի տպաւորութիւն է թողնում:

գիւղը: Այս ամառ իմ եղբօր ոչխարները «շէյխ»-ը գնդակահար արաւ, կոտորեց գիւղի հանդուս և մարսեց... Շատ շատերին է նա էշի ու գոմէշի նման վայր գցում, ծեծում, դուռը երկինք հանում, բայց և բոլորը մարսում է: Մեր ազգը, իրաւ է, սովոր է ստրկութեան, բայց այս աստիճանի ստոր ստրկութիւն տանել չենք կարող: Պեղծ Արդուման Ղարա-գեադեանցը երէկ մուշտարու էր ման գալիս. նա ուզում է տուն ու տեղը ծախել և գաղթել ընդմիջտ այս երբեմն դրախտանման աշխարհից:

Ի սէր Աստծոյ, եթէ կայ մի այնպիսի աշխարհ, ուր կարող եմ ազատ շունչ քաշել, ուր չկան այսօրինակ վայրենութիւններ, ուր մարդ արարածը կարող է մարդակերպ ապրել, ցոյց տուէք ինձ. ես ևս ուզում եմ գլուխս անել, կորչել այստեղից. վախենում եմ, գուցէ աւելի մեծ փորձանքներ կան առաջիս... Ձէ՞ որ «շէյխ»-ը ասաց, որ տկար է. և հիւր առողջանայ, դեռ օյիններ շատ ունի խաղալու իմ գլխին: Շատ մարդ գիւղամիջում ծեծւում է մեր «շէյխ»-ի ձեռքով, բայց ամաչում է տանը յայտնել կնոջը. իմ կինն էլ, երբ տեսաւ կապոտաժ մէջքս, լաց եղաւ:

Եթէ մենք էլ մարդ ենք և ապրում ենք այն տէրութեան մէջ, ուր վաղուց վերացուած է մանիֆէստով ծեծը, ապա աղաչում եմ ազատեցէ՛ք մեզ այս անտեղի տուր ու քօթակից: Եթէ Դաշնակցութիւնը դեռ օրէնք ունի և դեռ շունչ իր բերանում և եթէ այսպիսի գաղանութիւնների հեղինակն ու պաշտպանը ինքը չէ, թող չբաւականանայ ըստ սովորութեան լսել ու ականջի քամակը գցելով, այլ քննութիւն նշանակէ,*) յանցաւորին պատժէ. պլապէս մեր համբերութեան բաժակը անյատակ չէ և մի օր էլ կարող է լցուել: Այսպէս խայտառակ սպրբուց աւելի լաւ է պատուով մեռնել:

Վերջացնելով խօսքս, աւելացնում եմ, որ նման բաշխութեան քննութիւնների պատճառով գործողները վաղուց կորցրել են իրանց հմայքը ժողովրդի աչքում և հաւասարուել ցեխին.

*) Պեղծ, միամիտ ժողովուրդ. «քննութիւն է» պահանջում հէնց իրանց շէֆերից, որոնք ոճիւրներ երևան հանելը, իրանց խայտառակ բեժիմը քննադատելը «մատնութիւն» են հռչակում: Ուրեմն, պահանջէ՛ք որ ռուս և տաճկական բիւրօկրատիան իրանք իրանք դատապարտեն. արդարանալը միթէ դժուար է: Ոչ, քննողը, դատողը պէտք է Դաշնակցութիւնից անկախ մարմին լինի: Մարկայած ժողովուրդը դեռ չի համարձակւում «ազգային բռնութեան դէմ» անկախ ժողովրդական ձեռնաս դատարան պահանջել և աղերսում է շէֆերին: Ձուր յոյսեր...

այդ ճշմարտութիւնը ամենին ակնայայտնի կը դառնայ ամենամօտ ապագայում:

Յրէցփոխ Վերին-Աղդանի եկեղեցու՝
Գէորգ Գէորգեան

Թեմական հոգեւոր իշխանութեան գործերում ընթացք է բտացել Քարվանսարա գիւղում տեղի ունեցած հետեւեալ սըխւրադործութիւնը, որի հերոսն է Վասիլ Գ. Ղազումեանը, 40—45 տարեկան մի անձ:

Ահա ինչպէս է պատմել և գրաւոր յայտնել զոհի հայրը, նոյն Քարվանսարայի գիւղացի Վարդան Օհանեանը, ներկայութեամբ իր քաւոր Ստեփան Սաչատրեանի:

Հերոս Վասիլ Ղազումեանը 8 ամիս սրանից սուաջ զանազան խոստովանելով և ապա իր զինուորներին միջոցով վախեցնում է Վարդան Օհանեանի 18 տարեկան դուստրը, զրկում նրան կուսութիւնից և ապա պահում իրը հարձ, չնայելով որ ինքն ամուսնացած է, օրինաւոր կին և զաւակներ ունի և 40—45 տարեկան է: Տնից դուրս է անում իր կնոջ՝ Վարսենիկին և 2 մանր երեխաներին: Ապա նա պահանջում է աղջկայ հօրից օժիտը, ստանում է այդ օժիտը, և 400 բուրլի փող, որ հայրը, վախեցած նրա ոյժից, անմունջ տալիս է: Սրանից 2 ամիս առաջ վախճանւում է օրինաւոր կինը: Սեղծ հայրը միխթարւում է, որ այժմ խժբապետը կամուսնանայ իր աղջկայ հետ և նրանով վերջ կը դրուի իր յղիացած աղջկայ անարգ դրութեան. սակայն այդ յոյսը զուր է անցնում. խժբապետը ոչ միայն չէ ամուսնանում, այլ և դուրս է անում տունից աղջկան, առանց վերադարձնելու, ի հարկէ, 400 բուրլին և կամենում է ամուսնանալ մի ուրիշ աղջկալ հետ:

Հայրը, վերցնելով աղջկան, եկել է Թիֆլիս և բողոք ներկայացրել առաջնորդին, որը հեռագրով կարգադրել է գործակալին թոյլ չտալ Ղազումեանի ամուսնութիւնը, մինչև խնդրի քննութիւնը:

Թագազիւղի ուսուցիչ և միաժամանակ այն գիւղի լիազօր՝ X... մտրակի գորով Թագազիւղացիներին բեգառ, Նորազաւթայ քարահանքից քար կրել տուեց 16 վերստ հեռաւորութեամբ մինչև իրանց գիւղը և իր համար սենեակնհր շինել տուեց: Այդ բանը իր ժամանակին ես սովորական դաշնակցականի գործ էի համարում. նա դատաւոր էր, ուժեղ էր, և

ամեն բան անում էր: Դեռ ուեւորդ եւ համարում պատմել ինչպէս ծեծել էր (իր աթոռակից Սողոմոնի պէս) մի կնոջ, մերկ թէ շորերով, այդ չգիտեմ:

Իսկ թէ ինչու ուսուցիչ դեկավար դաշնակցականի անունը չտուեցի, դա կապուած է և մի քանի այդ տեսակ անուններին հետ, դրա համար էլ անունը չյայտնեցի: Իսկ եթէ ուսանող համար կասկածելի կը լինի, ես անունները կը տամ իր ժամանակին, եթէ հարկը պահանջի:

Գալով «Երկիր»-ին, պէտք է ասել, որ նա կամ պիտի արգարացնի իր ագենտներին գործելու տակտիկան, կամ այդ մասին չպիտի բանակուուի մէջ մտնի «Մշակ»-ի հետ:

Զիգդավու

Ս. Տէր-Թովմասեան

Մեր գիւղացի Ս. Բ.-եանցին կանչում են մի տուն, գին ուորներով շրջապատած և զանազան անվայել խօսքերով նախատելով, ուզում են նստեցնել իշի վրայ և շրջեցնել գիւղամիջով, որովհետեւ լսել են, որ այդ կինը իբր թէ պոռնկութեամբ է պարապում. կինը զարհուրելով մեր շէյխերի արնակոխ հայեացքներից ծունկ է չոքում, աղիողորմ արտասում, որ իրան չանպատուեն գիւղամիջում, բայց անողորմ են «մերոնք», վճիռը ցանկանում են ի կտուար ածել, երբ արդէն գիւղի պատուաւոր մարդիկ անպատուութիւն համարելով այդ բանը գիւղին, ներս են մտնում և... վերջապէս համոզում այդ բանը չանել:

Կինը, այլևս չկարողանալով տանել այդ, թողեց մի գիշեր և փախաւ ամուսնու տնից և գնաց հեռու աշխարհ, որ ազատուել կարողանայ «մերոնց» հզօր ձեռքերից: Եւ մինչև այսօր չէ վերադարձել իր ամուսնու մօտ, որը ստիպուած կեանակցում է ուրիշի հետ: «Մեր տղերք», միթէ դուք եկել էք «պոռնիկներին» դատ անելու, միթէ շղթաներով, ծեծով պիտի սարսափահար անէք ժողովրդին. ինչո՞ւ չէք գնում սարսափահար անելու տաճիկին, որը ձեր քոյրերի պատիւներն շոշափում...:

Ականատես

Դաշնակցութեան սխրագործութիւնները Հ.-Նախ. գաւառի Դ. շրջանում:

Հաղարաւոր բռնութեան դէպքերից ես այստեղ բերում եմ միայն մի քանիսը, որ լաւ բնորոշում են Դաշնակցութեան գործունէութիւնը և ցոյց են աւելիս, թէ որքան ներդաշնակութիւն կայ այդ կուսակցութեան ծրագրի, շէֆերի ճշդաւար

Ֆիրաղների ու յօդուածներին և բուն գործունէութեան մէջ, ծըրազրի իրականացման մէջ:

Անցեալ 1905 թուի ձմեռը Ռ. գիւղում տեղական խմբապետը հրամայում է մի հրիտասարդի պսակուել մի համագիւղացի աղջկայ հետ: Երիտասարդը մերժում է, ասելով թէ ինքը աղքատ մարդ է և պսակուելու փող չունի: Ուզում են զօռով պսակել, բայց նա փախչում է գիւղից: Այն ժամանակ գալիս է դաշնակցական խմբապետը իր զինուորներով, կանչում է հրիտասարդի տօրը, մի լաւ ծեծում է և յետոյ տանում կանգնեցնում եկեղեցու դրանը և թքում խեղճ կնոջ երեսին:

Նոյն ձմեռը Ն.-Ա. գիւղում երկու զինուոր մի գիւղացու բռնում են տանում տէրտէրի տունը, սրտեղ գտնւում է այդ ժամանակ խմբապետ Ա.: Խմբապետը հրամայում է գիւղացուն փող տալ իսկոյն: Գիւղացին մերժում է: Այն ժամանակ խմբապետը հրամայում է զինուորներին ծեծել գիւղացուն, և սկսում են ծեծել: Այնքան ծեծում են, որ գիւղացին երկու ամիս պառկած է եղել անկողնում:

Փող պահանջելու համար մէկին գնդակով վիրաւորել են, իսկ շատերին ծեծել են: Դա սովորական սխրագործութիւն է համարւում «սուլը գործի» համար:

1906 թ. հոկտեմբեր ամսին Դ. գիւղում պատահում է հետեւեալ դէպքը: Գիւղում, տեղական Դաշնակցութեան լիազօր Ն. Մ. գիշերը կանչում է իր մօտ Մ. Մ.-ին, որի հետ հին անձնական թշնամութիւն է ունեցել և մի ինչ որ յանձնարարութեամբ հրամայում է իսկոյն գնալ Տ. գիւղը: Վերջինս ասում է, թէ չէ կարող գնալ, որովհետ իր տունը թուրքերի մասումն է և անտէր է. սկսում է խեղճին ծեծել մտրակով, հարուածներ հասցնելով գլխին: Մի կէս ժամից յետոյ Մ. Մ. ուղեղի ֆնասումից մեռնում է, թողնելով 8 մանր երեխաներ առանց մի որեւէ ապրուստի միջոցի: Սպանուածի բարեկամները գանգատ ներկայացրին Դաշնակցութեան շրջանային կօմիտէտին, բայց կօմիտէտն ոչ միայն արդարացրեց մարդասպանին, այլ և խրախուսեց նրան: Յետոյ դաշնակցական փաշաները պահանջեցին սպանուածի բարեկամներին սաորագրութիւն, թէ նրանք ոչ մի գանգատ չունեն Դաշնակցութեան տեղական մարմնից և առհասարակ շատ զոհ են. և երբ մերժում ստացան, սպառնում էին դիմել զինուորական ուժի:

Այս աշնանը Զ. գիւղի գիւղացիք հաւաքւում են և 70 հոգու սաորագրութեամբ մարդ են ուղարկում Հնչակեան կուսակցութեան լիազօրի մօտ Վ. Ա. և խնդրում, որ նա իր զինուորներով գայ իրանց գիւղը, որի ահագին մեծամասնութիւնը Նոյեմբեր, 1906,

հնչակեաններն, և ազատէ իրանց դաշնակցական զինուորները և խմբապետները բռնութիւններէր: Բայց հէնց որ եկան հնչակեանները, իսկոյն գալիս է գիւղը խմբապետ Լ. 32 զինուորներով և պահանջում գիւղացիներից, որ նրանք իսկոյն և եթ դուրս անեն գիւղից հնչակեաններին, ասելով, թէ հնչակեանները «սօցիալիստութիւն» են քարոզում, կառավարութեան դէմ են և դրա համար թուրքերից վատ են, պէտք է սօցիալիստներին կոտորեն: Բոլոր գիւղացիների ազաւանքները՝ 2 օր ժամանակ տալ, որ իրանք հեռացնեն հնչակեաններին, ապարդիւն են անցնում: «Աղգային ընկերութեան» քաջերը կտուրներով ներս են խուժում գիւղացի Ս. տունը և հրացանները պարզելով դէպի կանայք և երեխաները, պահանջում են դուրս անել այնտեղից երկու հնչակեան զինուորներին, սպառնալով հակառակ դէպքում սրի անցկացնել տանտիրոջը և նրա ընտանիքը, իսկ գիւղը մեծ տուգանքի ենթարկել: Հնչակեանները ասելի զիջող են գտնւում և չկամենալով պատճառ լինել եղբայրասպան կոռւի, մանաւանդ որ մէջտեղ կարող էր սարսափելի տուժել գիւղը, թողնում հեռանում են, հակառակ գիւղացիների մեծամասնութեան ցանկութեան: Ի միջի այլոց դաշնակցականները հնչակեաններին մեղադրում էին հետեւեալ բանում. երկու օր առաջ մի հնչակեան զինուոր դառնում է ճանապարհին 25 լ., որը վայր դրած է լինում գլխաւորից մի աղքատ թուրք գիւղացի: Հնչակեան խմբապետը կանչում է թուրքին և փողը յետ դարձնում: Այդ լանը սարսափելի դայրացնում է մեր «աշխատաւոր մասսայի» պաշտպաններին. «Ինչպէս կարելի է գտնել փող, այն էլ թուրքի, և յետ դարձնել տիրոջը»: Այդ նրանց համար ուղղակի անհասկանալի էր:

Որովհետեւ 2 հնչակեան զինուորներին տանում էին շրջապատուած 32 դաշնակցականներով, գիւղացիները վախենում են, մի գուցէ ճանապարհին սպանեն դրանց գիւղի սահմաններում և գիւղը տուգանքի ենթարկեն: Գիւղացիները մի Յ. անունով երիտասարդի դնում են կալանաւորուածների հետ, որ չթողնէ նրանց սպանեն ճանապարհին: Ա. գիւղից վերադարձալիս Տ. գիւղում բռնում են Յ.-ին դաշնակցականները և խմբապետ Մ., այնքան ծեծում են խեղճ տղային, որ զինուորները վախենալով Յ. մահից, ազատում են նրան գազանացած խմբապետի ձեռքից: Բայց Յ. չարչարանքները դժբանդով չեն վերջանում: Գիւղից դուրս բռնում են և սկսում ծեծել, ասելով. «դու ես այդ հնչակեան շներին բերել գիւղը, սօցիալիստ ես, ուզում ես կառավարութեան դէմ կռիւ բարո-

զեր»։ Երիտասարդը մի կերպ պրծնելով զինուորների ձեռքից, որոնք ուղղում են նրան ճանապարհին սպանելու, փախչում գնում է Դ. գիւղը, իր մի բարեկամի տունը։ Բայց և այդտեղ էլ նրան հանգիստ չեն թողնում։ Իսկոյն հրաման է գալիս խմբապետից, թէ ոչ մի հայ իրաւունք չունի իր տանը օթեան տալ հնչակեանին, հակառակ դէպքում սրի կանցկացնեն ըմբոսաւնտանիքը։ Խեղճ Յ. զիշերը մնում է դրսում, եկեղեցու բակում և խնդրում է մի ծանօթ թուրքի, որ նա մի տեսակ իրան ազատի։ Թուրքը մարդ է ուղարկում Չ. գիւղը և իմաց է տալիս Յ.-ի բարեկամներին նրա թշուառ դրութեան մասին։ Մի քանի գիւղացի ստիպուած են լինում զինուած գնալ Դ. և բերել Յ.-ին։ Այդ բոլորից յետոյ գիւղացիք վճռում են այլ ևս իրանց գիւղը կուսակցական մարդ չթողնել, իսկ զինուոր բոլորովին չպահել։ Այդ վճիռը կայացնում են իրանց ազատ կամքով և միաձայն, այնքան նրանց զուեկցել էր դաշնակցականների արարածները, որի հետեանքը կարող էր վատ լինել, բաժանելով գիւղացիներին երկու հակառակ թայֆայի։ Այն ժամանակ գալիս է գիւղը իր զինուորներով խմբապետ Լ. և մէկ-մէկ կանչելով իր մօտ գիւղացիներին՝ հրամայում է ստորագրութիւն տալ թէ կամենում են, որ դաշնակցական զինուոր լինի գիւղում, թէ՛ չէ։ Ի հարկէ ոչ ոք չհամարձակուեց գազան խմբապետի ներկայութեամբ իր կարծիքը ազատ յայտնել, բայց գիւղացիք փախչում էին, որ նրանց զինուորները չտանեն խմբապետի մօտ ստորագրութեան համար։ Չուով խմբապետը կարողացաւ 30 ստորագրութիւն հաւաքել, բայց այդ 30-ից էլ 20-ը իսկոյն բողոք յայտնեցին շրջանային կօմիտէին, յայտնելով, թէ ստորագրութիւնը տուել են վախից, բայց չեն ցանկանում մինչև անգամ զինուորի երես տեսնել։ Բայց բողոքը մնաց առանց հետեանքի և 10 մարդու ցանկութեամբ, հակառակ հարիւրաւոր ձայների, գիւղը զինուոր ուղարկեցին։ Միթէ նոյն ծագումը չունեն և «Երկրում» բողոքների տակ ստորագրութիւնները։

Բնորոշ է, որ թուրք և հայ ժողովուրդը հնչակեաններին անուանում են «աղքատների ֆէդա», իսկ դաշնակցականներին՝ «հարուստների ֆէդա»։ Դիւղերում դաշնակցականների ներկայացուցիչները միշտ լինում են հարուստներ, որոնք, իրաւունքը գցելով իրանց ձեռքը և ունենալով իրանց պաշտպան այդպիսի ուժեղ կուսակցութիւն, տասնապատիկ աւելի սարսափելի են դառնում խեղճ գիւղացիների համար։ Դաշնակցութեան շրջիկ «սօցիալիստ» պրոպագանդիստները, որոնք ի դէպ ասած, միշտ ծածկում են իրանց զինուորներից իրանց «սո-

ցիալիստ» լինելը, որովհետև հակառակ դեպքում նրանց պատառ-պատառ կանչին հէնց իրանց զինուորները, միշտ իջնում են հարուստ գիւղացիների մօտ և այնտեղ են կարգում իրանց դասախօսութիւնները, ժողովրդին ցոյց տալով, թէ իրանք աղքատներին պաշտպան են: Բայց ժողովուրդը նրանց չէ հաւատում, որովհետև տեսնում է, որ նրանք ծառայում են կեղեքիչներին: Եւ այսպիսի պայմաններում խօսում են «ազատ ընտրութիւնների» մասին... *

Մենք, Շուշու հայ ժողովրդի ներկայացուչիչներս, տեսնելով ժողովրդի իրաւունքների ազատութեան և սեփականութեան վրայ տեղի ունեցող մի ամբողջ շարք բռնութիւններ, սրանով յայտարարում ենք, որ մենք ամենևին կարիք չենք զգում ազգի անդամներից մի քանիսի, ինչպէս և այս կամ այն կազմակերպութեան խնամակալութեան, որոնք անուանման իշխանութեան ձգտելով, կոպիտ ուժի միջոցով փորձում են իսպառ խախտել ժողովրդի ազատ կամքն ու անձամբ տնօրինել նրա բաղդը:

Մեզ համար անդառնալի է այն վճիռը, որ մենք անկարող ենք այս լուսաւոր և ազատութեան համար կռիւ մղող դարում թողնել, որ մեզ վրայ բռնութիւններ գործ դրուեն, ինչպէս և առանց մեր համաձայնութեան մի խումբ մարդիկ մեր բաղդը տնօրինեն, մեր պատուի, կեանքի և գոյքի հետ միմիայն իրանց ցանկութեան համաձայն էլ վարուեն, ուստի գալիք չարիքների առաջն առնելու համար ընդունում և յայտարարում ենք.

1) Շուշու հայ համայնքը պիտի ղեկավարուի այն սկզբունքներով, որոնք արտայայտուած են առաջին ներկայացուցչական ժողովի ծրագրում:

2) Մենք ամբողջապէս ընդունում ենք այն ծրագիրը, որ ներկայացրուած է վերջի ժողովում խորհրդի անդամների կողմից, այս սեպտեմբերի 19-ի նիստում:

3) Համայնքը ոչ մի խնամակալութեան կարօտ չէ և ցանկանում է, որ իրան վերաբերեալ բոլոր հարցերը գտնուեն միմիայն ներկայացուցչական ժողովի իրաւասութեան ներքոյ:

4) Ինքնապաշտպանութեան գործը պիտի ամբողջապէս անցնի ժողովրդի ձեռքը, ուստի Դաշնակցութիւնը անմիջապէս պիտի յանձնի համայնքին այն ամենը, ինչ որ նրան է պատկանում, և ներկայացնէ իր գործունէութեան համաւստ հաշիւը:

5) Արգելւում է ամեն տեսակ բռնութիւն համայնքի ան-

դաճների նկատմամբ, թէ անհատների և թէ կազմակերպութիւնների կողմից:

6) Արգելում է թէ անհատներին և թէ կազմակերպութիւններին առանց համայնքի հաւատութեան՝ նրա անդամների վրայ մի որեւէ հարկ նշանակել կամ փող ժողովել բռնի միջոցներով կամ սպառնալիքներով: Յանցաւորները կը ենթարկուեն համայնական դատաստանի:

7) Ոչ մի վճիռ այս կամ այն կազմակերպութեան համայնքի անդամների համար պարտաւորեցուցիչ չէ: Դատապարտուած կարող են համարուել համայնքի անդամները միայն հասարակական կամ միջնորդական դատավճռի հիման վրայ:

8) Մենք ստոր բռնութիւն ենք համարում այն՝ ինչ որ կատարուեց սեպտեմբերի 4-ի երեկոյեան ներկայացուցչական ժողովի խորհրդի վերաբերմամբ՝ և յայտնում ենք դրա առիթով մեր դայրոյթը:

9) Ներկայ քաղաքական և տնտեսական պայմաններում մենք աւելորդ ենք համարում համայնքի հաշուով վարձկան զինուորներ պահել և հոկտեմբերի մէկից յայտարարում ենք զինուորներին և բոլոր զինուորական կազմին արձակուած, ռաւտի և ստորագրում ենք.

Բժ. Խ. Բահաթուրեան, Ս. Մելիք-Ղարազեօղեան, Գէորգ Իսրայէլեանց, Սարգիս Վարդանեանց, Միխայիլ Նղիազարեան, Սենեքերիմ Բալասարէկեան, Ս. Իշխանեան, Մելքում Խալաֆեան, Ե. Ոլդինեան, Հ. Մարտիրոսեան, Ա. Մելքումեան, Խ. Փիրջանեան, Լեոն Վարազեան, Իվան Յարութիւնեան Ալմազեան, Գ. Մինասրէկեան, Թ. Աղախանեան, Հայրապէտ Տէր-Սահակեան, Կարապետ Բօչարեան, Աղ. Մուլքիեան, Ն. Հէյրաթեան, Խ. Գասպարեան, Ի. Իշխանեան, Տ. Իզգըաշեան, Հ. Կոստանեան, Սարգիս Մնացականեան, Բալ. Նուրիջանեան, Մակար Դանիէլեանց, Յ. Սարգիսեան, Ս. Ս. Շահնազարեանց, Պետրոս Ղարախանեանց, Ն. Զուրաբեան, Զ. Բալաեանց, Մ. Սափարեան, Խոսրով Յարութիւնեանց, Եղուրեան, Մ. Անանեան, Սիմօն Բինեաթեան, Առաքել Բաբայեան, Իսաջան Իսրայէլեան, Փարսադան Բալայեան, Ա. Սուլէյմանեան, Ա. Ամիրեան, Օհան Նղիբեան, Ա. Սաղիեան, Գրիգոր Վարունցօվ, Կ. Շիխեան, Վանի Նղիբեան, Աստուածատուր Շախգալդեան, Գ. Եղուրեան, Գրիգոր Տէր-Յակոբեան, Արշակ Բաղալեան, Ասրի Ալդինեան, Մել. Խաչատուրեան, Մանաս Յարութեան, Նիկիտ Փիրջանեան, Աւետիս Մանուկեան, Մանաս Բաբաջանօվ, Մելքոն Բաբաջանեան:

Հոկտեմբերի 29-ին, Էջմիածնի վանքի շրջափակում, տրքեպիսկոպոս Սուբխաս Պարզեանցի անձի դէմ կատարուել է մի այնպիսի զլուելի բռնութիւն, որ անցնում է որեւէ հաւանականութիւնից: Ոչ արքեպիսկոպոսի բարձր աստիճանը, ոչ նրա ծերունազարդ հասակը չկանգնեցրին տգէտ մարդկանց ամբողջ, որոնք չամաչեցին դարչելի կերպով վիրաւորել մարդուն, և ծերունուն, և հովուտպետին: Անմիտ կատաղութեամբ կոյր, տգէտ խառնիճաղանճը կատարեց իր գործը, որ ընդունակ է ներշնչել միայն խորին նողկանքի զգացում: Մենք մեր նրւիրական պարտականութիւնն ենք համարում արտայայտել մեր ջերմ բողոքը և զայրոյթը այդպիսի իրողութիւնների դէմ, որոնք, ի մեծ վիշտ ամենքի, սովորական են դառնում հայոց եկեղեցու սրբափայր Մայր Աթոռի պարիսպների մէջ:

Անկախ դրանից՝ մենք մեր պարտականութիւնն ենք համարում յիշեցնել հայ հասարակութեան այս փաստի սաստիկ կարևոր հասարակական նշանակութեան մասին: Կոպիտ բռնութիւնը մի հովուապետի վրայ հանդիսանում է անզուսպ ինքնադատաստանի ծայրայեղ արտայայտութիւն: Այդպիսի բռնութիւնը չէ կարող վայրենի կրքերի պատահական բռնկման գործ լինել, և որովհետև այդպիսի իրողութիւններ տեղի են ունենում օր ըստ օրէ հայկական կեանքում և իրան հայ ժողովրդի դէմ, ուստի մենք պատեհ ենք համարում պահանջել, որ Էջմիածնի այդ ճշող գործը քննուի իրան՝ հասարակութեան ձեռքով, առանձին անձանց միջոցով, լիազօրուած հայկական բոլոր հասարակական հաստատութիւնների և սամուլի օրդանների կողմից և որ այդ քննութեան հետևանքները իրանց ամբողջ մերկացմամբ հրատարակուեն ի գիտութիւն ընդհանուրի՝ առանց որեւէ սահմանափակումների:

Արդէն վաղուց հայ հասարակութիւնը յուզալից մտահոգութեամբ, երբեմն նաև հեղ վշտով հետևում է հայկական իրականութեան մէջ կատարուող դէպքերին, ուստի և մենք հաւատում ենք, որ հասարակութիւնը կը միացնէ իր ձայնը մեր բողոքին և ոյժ կը տայ մեր ներկայ պահանջին՝ այդպիսի բազմակողմանի քննութիւն կատարելու մասին, որը միայն կարող է բանալ լայն ճանապարհը՝ հայկական ժողովրդական հաստատութիւնները առողջացնելու և ժողովուրդը ազատելու իր ստրկացնողներէ:

Ք. Վէրմիշեան, բժ. Կ. Ստեփանեան, Սամսոն Յարութիւնեան, Յովհաննէս Սպէնդիարեան, Յովսէփ Խուրանց, Միքայէլ Աթաբէգեան, Պետրոս Քալանթարեան, Ռուբէն Յովհան-

Իսխան, Սիմէօն Աֆանասիան, բժ. Բախչի Աղասարեան,
բժ. Աւետիք Բաբայեան, Պաւլ Դօլուխանեան, Գ. Եաղու-
եան, բժ. Ղազազեան, բժ. Ա. Քաթանեան:

Թիֆլիս, 3 նոյեմբեր 1906 թ.

Րէժիմն է մեղատը

Երկար ժամանակ է, որ ես որպէս հին-դաշնակցական՝
նոր ռէժիմին հակառակ՝ հետաքրքրուեմ եմ դաշնակցականների
գործերով... Ի՞նչ գործեր ասես որ չէ կատարուել մասնաւորա-
պէս խուլ զիւղերում, և այնքան բազմազան են կատարուած տը-
գեղ երևոյթները, որ կարճ խօսքով կարելի է ասել՝ յիշեցնում
են «Գաղտնիք ինկվիզիցիայի» արարքները, արարքներ, որոնք
մեր ժողովրդին այն աստիճան ստրկացրել, նրա կուլտուրական
գործին հարուած են տուել, որ 10 տարուայ անխոնջ ջանքեր են
պէտք նորից նախկին աստիճանին հասցնելու համար: Այդ իմ՝
վեց տարւոյ*) հետամտութեան եզրակացութիւնն է:

Դժբաղդաւոր մեր գիւղական ժողովուրդը կուլտուրապէս
այնքան յետ է մնացել, որ յեղափոխութեան գործի համար պա-
տրաստի հող չունի. նա երկար ժամանակ մնալով բռնակալնե-
րի ռէժիմի տակ՝ ընտելացել է ստրուկ վիճակին, այդ պատ-
ճառով հող ու սնունդ տուեց Դաշնակցութեան բռնակալ ռէժիմի
տակ պապատանած մութ անձնաւորութիւնների ստոր արար-
քներին, որոնք օգտւելով հանգամանքից և 5—10 կօպէկ վճա-
րելով այդ՝ յեղափոխութեան վիճ գաղափարին անարժան խըմ-
բակներին՝ միջոց ունեցան թշուառ ժողովրդին շահագործելու,
հարստահարելու ոչ միայն նիւթապէս՝ այլ և բարոյապէս 1):
Այդ բանից խրախուսված՝ կօպէկանոց յեղափոխականների թի-
ւը ստուարացաւ, որոնց աջուցութիւն էր գտնուում ամեն մի թո-
կից փախած իր ստոր ինստինկտները առաջ տանելու. և այդ
անվստահելի անդամներից կազմուած խումբը՝ օգտւելով ձայնի
իրաւունքից ընտրութեան գործում՝ գործի ամբողջ գիւղ իր

*) «Վեց տարուց», ուշադրութիւն, Ֆրէյլինեան փողոցի անհամուս
նիւթօկրատներ:

Ճ. խմ.

1) Ք. գիւղում մի ձերուին՝ դաշնակցական հերոսների մասին ըողո-
քելիս ասաց. «Վարժապետ ջան, հալ տղերքը էկան մեր տուն, ես հաց պատ-
րասեցին, փլաւ և փիլ տուի, դառ ուղեցին՝ մորթեցի, գինի ու բախի ու-
ղեցին՝ ձարեցի»: Եւ խօսքը կիսատ թողնելով թշուառ ձերուին՝ արտա-
սուախառն բացականչեց. «Ախր բաւական է, վարժապետ ջան, խղճացէ՛ք մեզ,
մեր նամուսն էլ ձեռքէ դնաց»:

ձեռքն առաւ դոնէ գաւառներում և ամբոխի հոգեբանութեամբ տարաւ ամեն լան, որև արատաւորեց Դաշնակցութեան՝ պաշտելի նահատակների արիւնով սրբազործուած՝ դրօշակը, անվերականգնելի կերպով անուանարկեց մասնաւորապէս կուսակցութեան, ընդհանրապէս հայ յեղափոխութեան ուրիշ անունը. ասում եմ անվերականգնելի կերպով, որովհետև ժողովուրդը տեսաւ յեղափոխութեան անունը կրողներին գողութեան, աւազակութեան, «զապթիայի» և այլ դերերում և սոսկաց ու երկիւղից լռեց:

Դժբաղդարար այդ վտանգաւոր հոսանքը այնքան զօրեղացաւ, որ ազդեց ու կուրուցեան հասցրեց մինչև անգամ համալսարանաւարտներից շատերին, որոնք մակերևութական մի քանի դէպքերից ոգևորված՝ աւելի խրախուսեցին այդ մոլեգնած ամբոխին... որ և մի շարք ողբերգութիւնների առիթ դարձաւ Ահա թէ ինչու չարիքը գնալով մեծացաւ և հրէշաւորութեան հասաւ... և եթէ ընդհանրապէս մամուլը, մասնաւորապէս «Մըշակը» օգնութեան չը հասնէին՝ ժողովուրդը դէպի կորուստն էր գնում մի քանի ճանապարհներով... Յեղափոխութեան երկիւղը այն աստիճանին էր հասել, որ երբ մի փափախաւոր մարդ էին տեսնում գիւղ մտնելիս՝ ոչ միայն մեծերը, այլ անմեղ երեխաներն անգամ «ծակուծուկ» էին մտնում, և այդ փափախաւորը, թէկուզ մի 18—20 տարեկան սրիկայ լինէր, երբ մըտնում էր գիւղական օդան, զառամեալ ծերունիներն անգամ սարսափած վեր էին թռչում տեղերից... Այդպիսի մի սրիկայ Զ. գիւղում մի խեղճ ծերունու ծեծել էր միմիայն նրա համար, որ վերջինս նրա ներկայութեամբ ծխելիս չէր հասկացել «մի ծրխիր իմ ներկայութեամբ» հրամանը և շարունակել էր:

Մի ժամանակ, երբ այս սոսկալի բեժիմը չէր սկսուել, մի գիւղում երկու կամ երեք հոգի հազիւ ճարուէին յեղափոխական. միայն նրանք անկեղծ էին, իսկ այժմ, որ գիւղը ուղում էք մտէք, երեխաներից սկսած մինչև զառամեալները «յեղափոխական» են (չէ՞ որ վճարում են) և ամենքն էլ այնքան վառ սէր են ցոյց տալիս, որ ինքդ ամաչում ես այդ աստիճան ազգասէր չը լինելուդ համար. բայց էապէս սակաւ բացառութեամբ բոլորն էլ զաղուած թշնամիներ են յեղափոխութեան, որ երկիւղից կեղծ դերի մէջ են մտնում: Եթէ դաշնակցական լուրջ մարդիկ հետաքրքրուել են գիւղական ժողովրդով անշուշտ համոզուած են, որ այդ զուտ ճշմարտութիւն է, բայց եթէ չեն խոտտովանում, անպայման իրանց սեփական հաշիւները ունեն այդ ասպարէզում: Թէև Դաշնակցութեան ջոջերը ակամայից խոտտովանում են չարիքի գոյութիւնը, բայց արդարանում են համարե-

լով այն անհատական գործ, սակայն այդ արդարանալը շատ անմիտ միջոց է: Միթէ կառավարութեան պաշտօնեաների մէջ կաշառակերները անհատներ չեն, խօսմ կազմը չէ առաջարկում կամ տնօրինում, կաշառակերութիւնը, սակայն անկեղծ յեղափոխութիւնը կուում է այդ կազմի բեթիմի դէմ: Երեւի երբ դաշնակցութեան մէջ է կատարւում միենոյն չարիքը, տրամաբանութիւնը պէտք է փոխել՝ անհատական համարել որպէս զի շէֆէրը չը կոտորուեն և անսխալական հոչակուեն ժողովրդի մէջ, չարիքները առիթ լինելով հանդերձ: Միթէ կարելի է ուրանալ, որ միմիայն բեթիմն է միջոց տալիս կեղտոտներին ու շահամոլներին ջուրը պղտորել և ձրիակերների ախորժակները գրգռուում: Հաւատացէք, դաշնակցութեան ղեկավարներ, ձեր այդ բռնած ընթացքով գոնէ մեղանում շատ անմեղ մաքուր պատանիներ գազանացան, գող ու աւազակ դարձան, 17—18 տարեկան պատանիներ մարդասպան դարձան և այժմ բանտերում փտում են: Սոսկալի է չէ:

Միթէ այդ բոլորը չէն նկատում Դաշնակցութեան ղեկավարները. առաջ կարող էին, բայց այժմ՝ ոչ. երբ կարելի է սեւ ամբողջ մամուլը ձայն է բարձրացրել այդ միենոյն չարիքի դէմ. սակայն հայի եսը, հայի, որ ընտանեկան-հիմնական կրթութունից զուրկ լինելով՝ որքան սովորում է՝ դարձեալ չէ կըրթւում, մնում միենոյն բիրտ. եսականութեան մէջ, — այդ անիծուած եսը մեր մէջ այնքան հաստ է, որ միայն մուրճով կարելի է ճնշել և ոչ դրական խօսքով: Այդ մարդիկը գոնէ խղճային մեր ազգին և մի նոր ճանապարհ սկսէին, որով ոչ միայն ժողովրդին կը փրկէին բարուական զրկանքներից, այլ և կորստից:

Մ. Ղազարեան

Կաղզվան

Պաշտօնական հաղորդագրութիւն

Լրագրներում տպագրուած էին յօդուածներ էջմիածնում օգոստոսին տեղի ունեցած Հայկական Համագումարի մասին, ըստ որում, ի միջի այլոց, հաղորդուած էր, որ համագումարի բացման թոյլտուութիւնը ստացուել էր միայն հայոց Կաթողիկոսի երկար ու անդրդուելի խնդրքից յետոյ, և որ նա փակուել էր այն պատրուակով, որ, ծրագրելով, ազմինիստացիայի համար ոչ ցանկալի, մի քանի բարենտրոգումներ, համագումարը դուրս եկաւ իր շրջանակներից, որոնք նախասահմանուած էին նրա համար Կաթողիկոսի կոնդակներով: Մատ-

նացոյց էր անուամբ նոյնիսկ, որ ներկայ դէպքում աղմինիստ-րացիան պաշտպանում էր Կաթողիկոսի իրաւունքները, չնայելով որ նա ինքը ոչ միայն չբողոքեց նրանց ոտնահարման համար, այլև պատրաստ էր զիջել իր յօժար կամքով:

Հաստատ ապրիլներին մեզ յայտնի է, որ այս տեղեկութիւնները չեն համապատասխանում իրողութեանը: Համագումարի թէ բացումը և թէ փակումը տեղի է ունեցել հետեւեալ հանգամանքներում: Համագումարը հրաւիրուած էր հայոց Կաթողիկոսի կողմից, որը պատգամաւորներ գումարելու մասին կոնդակ էր հրատարակել դեռ Ժայիս ամսում: Այդ կոնդակի հիման վրայ ամառուայ երկու ամիսներ ընթացքում ամբողջ Կովկասում պատգամաւորական ընտրութիւններ կատարուեցին այդ ժողովի համար, իսկ պատգամաւորական համագումարի ժամանակը Կաթողիկոսի կողմից նշանակուած էր օգոստոսի 15-ը դեռևս յունիս ամսում: Մինչդեռ Կաթողիկոսը պատգամաւորական ժողով հրաւիրելու իր դիտաւորութեան մասին կովկասեան աղմինիստրացիային տեղեկացրել է նամակով օգոստոսի 3-ին, որտեղ ասուած էր, որ ժողովը գումարուելու է օգոստոսի 15-ին, էջմիածնի վանքում, քննելու և կարգաւորելու մի քանի անյետաձգելի հարցեր դպրոցական, եկեղեցական և վանական կալուածների ու թեմական ժողովներին խնդիրներին վերաբերմամբ, որոնք նախատեսուած են 1905 թուի օգոստոսի 1-ին հայոց եկեղեցական կալուածների կառավարութեան մասին հրատարակուած ժամանակաւոր օրէնքներով: Ժամանակի սղութեան պատճառով հարաւորութիւն չունենալով պարզելու համագումարի իսկական բնաւորութիւնը և ի նկատի առնելով որ նա հրաւիրուած է հայ եկեղեցու Պետի կողմից եկեղեցական հարցերի վերաքննութեան համար, կովկասեան գլխաւոր իշխանութիւնը, ներքին գործերի մինիստրութեան համաձայնութեամբ, յարմար է գտել արգելք չլինել համագումարի բացմանը:

Համագումարը, որին ներկայ էին 53 պատգամաւորներ գլխաւորապէս աշխարհականներ (հոգեւորականներ կային միայն 5 հոգի), բացուեց օգոստոսի 17-ին Կաթողիկոսի համառօտ ճառով, որը համագումարի նախագահի օգնականներից մէկի պատասխան-ճառից յետոյ հեռացաւ ժողովից և յաջորդ նիստերին այլևս մասնակցութիւն չունեցաւ: Ժողովի նախագահ ընտրուեց Թիֆլիսի նահանգի Բօրչալուի գաւառի հայերի կողմից ընտրուած պատգամաւոր մասնաւոր ազրօնօմ Զաւարեան: Հէնց սկզբից պարզուեց, որ համագումարին մասնակցող պատգամաւորների մեծ մասը ծայրայեղ կուսակցութեան ներ-

կայացուցիչներից է և նպատակ է դրել. 1) բաժանել եկեղեցին պետութիւնից, 2) խլել հոգևորականութիւնից եկեղեցական հոգերն ու կալուածները և առանց վարձատրութեան տալ այն գիւղացիներին, որոնց ներկայումս տրուած է կապալով, 3) վերացնել հայ եկեղեցու հոգևոր գործերի կառավարութեան մասին գոյութիւն ունեցող բոլոր օրէնսդրութիւնները և վերապահել ազգաբնակչութեան ներկայացուցիչներին բացառիկ և անմիջական իրաւունք անխտիր կերպով կառավարելու այն բոլոր գործերը, որոնք վերաբերում են եկեղեցուն և եկեղեցական գաղտնիքին, սահմանափակելով հոգևորականութիւնը միայն իր քահանայագործութեան պարտականութիւնները շրջանակով:

Այդ ծրագիրը պառակտում առաջացրեց համագումարի անդամների մէջ, սաստիկ դժգոհութիւն պատճառեց հոգևորականութեանը, մանաւանդ բարձր հոգևորականութեանը, և բազմաթիւ բողոքներ առաջացրեց կայսրութեան զանազան մասերի ու արտասահմանի հայ հոգևորականութեան մէջ: Այս անբաւականութիւնը մանաւանդ աւելի զօրեղ կերպով արտայայտութիւն ստացաւ օգոստոսի 20-ի նիստից յետոյ, երբ համագումարը յայտարարեց, որ, լինելով ինքը ժողովրդի օրինաւոր ներկայացուցիչը, պարտաւոր զգալով բաւարարութիւն տալ նրան դպրոցական, վարչական, տնտեսական և հասարակական նշանակութիւն ունեցող ուրիշ հարցերի վերաբերմամբ, իրան իրաւունք է վերապահում իր կարծիքը արտայայտել այն բոլոր հրատապ հարցերի մասին, որոնք վերաբերում են ամբողջ Ռուսաստանին: Այդ բանաձևի պատճառով չափաւոր պատգամաւորները օգոստոսի 21-ին հրաժարուեցին այնուհետև մասնակցելուց ժողովի նիստերին, պատճառաբանելով իրանց մերժումը նրանով, որ ժողովը դուրս է գալիս իր համար նախատեսմանուած շրջանակներից:

Տեղեկութիւն ստանալով համագումարի այդ տեսակ գործունէութեան ուղղութեան մասին, կովկասեան ղլխաւոր իշխանութիւնը օգոստոսի 23-ին Երևանի ժամանակաւոր գնահերալ-նահանգապետի անունով ուղարկուած հեռագրով կարգադրեց համագումարը փակել, համագումարի ղեկավար Տաճատ վարդապետին, իբրև տաճկահպատակի, անմիջապէս արտաքսել Ռուսաստանի սահմաններից և ազիտատօրներին պատասխանատւութեան ենթարկել: Երբ համագումարի փակման մասին հաղորդուեց Կաթողիկոսին, նա այդ լուրը ընդունեց կատարեալ գոհանակութեամբ և յայտնեց, որ, իր կարծիքով ևս, համագումարը իր գործունէութեամբ դուրս եկաւ իր համար

նախասահմանուած ծրագրից, իսկ առանձին անհատներ իրանց ճառերում համագումարում թոյլ են տուել շատ յանդուգն և ծայրայեղ խօսքեր արտասանել: Իսկ բարեմիտ հայերի և վանքի միաբանութեան մէջ պատգամաւորական ժողովի փակումն անկեղծ գոհութիւն է պատճառել:

Այդպիսով համագումարի բացումը տեղի է ունեցել առանց որևէ արգելքների հանդիպելու կառավարութեան կողմից, իսկ նրա փակումը համապատասխանել է թէ Կաթողիկոսի և թէ հայ ազգաբնակչութեան մեծամասնութեան ցանկութիւններին:

Զարմանալի է

Կովկասում համարեա անկիւն չմնաց, ուսկից բողոք չլսուէր մեր «ազգային կառավարիչների» ապօրինի, սանձարձակ և պախարակելի արարքների դէմ: Սակայն, չնայելով այդ հանգամանքին, դեռ ևս գոյութիւն ունեն այնպիսի միամիտներ, որոնք յաւակնութիւն ունեն կարծելու, կամ նոյնիսկ մտքով անցկացնելու, որ այդ բոլորը հնարովի կամ չափազանցրած «շինովի բաներ» են, որոնք այսպէս կամ այնպէս մամուլին են տրոււմ լոկ այն նպատակով՝ որ Դաշնակցութեան առանց այն էլ ընկած վարկը ձգեն:

Ո՛չ, պարոններ, այդքան միամիտ լինել չէ կարելի: Դանակն արդէն ոսկողին է հասել... Հաւատացէ՛ք, մեր համբերատար ժողովուրդը, առանց այն էլ ըստման իւր անկիւններից կեղեքուող ու քերթուող ժողովուրդը, այլևս անհնարին է համարում կրելու ազգային կեղեքիչների ծանր և դաժան լուծը... Նա արդէն սթափուել է, պարոններ, նա խնդրում է բաւականանալ այն շահատակութիւններով, որոնց այսքան ժամանակ ենթակայ եղաւ խեղճ ու կրակ ժողովուրդը...

Մինչև այժմ էլ դեռ լինում են առարկողներ, որոնք ասում են. «Կարող է պատահել, որևէ տեղ տեղական դաշնակ. կազմը իր կոչման բարձրութեան վրայ կանգնած չէ եղել: Ինչու և այդպիսի պայմաններում շատ էլ չպէտք է զարմանալ, որ ճշդումներ են տեղի ունեցել կամ այժմ էլ եթէ ունենում են»:

Բայց, ասացէ՛ք, անկեղծ սրտով ասացէ՛ք, պարոններ. վերջնե՛ք հէնց ամենամինիմալ չափը. ցոյց տուէ՛ք ինձ մի «որևէ տեղ», որ Դաշնակցութիւնը իր կոչման բարձրութեան վրայ լինի կանգնած:

Երևի, դուք այդ հարցին պատասխանելու համար կը վերցնէք մի այնպիսի վայր, որտեղից դաշնակցականների դէմ հրապարակական բողոք չէ լսուել. և ամենայն վստահութեամբ մատնանիշ կանէք այդ սքանչելի «Երուսաղէմի» վրայ: Այո:

Եթէ այդպէս, ապա վերցնենք, յարգելի ընթերցող, փորձի համար մի այդպիսի տեղ: Հարկաւ, քո ուշադրութիւնից փախած չի լինի, օրինակի համար, որ Դաշնակցութեան ապօրինութիւնների դէմ Նուխուց բողոք չէ լսուել, այսինքն... մասնուում երևան չէ եկել: Եւ դու երևի արդէն մտքումդ ուրախ ես, և երջանիկ ես համարում այդ գեղահրաշ վայրը: Բայց չգիտես, որ եղեռնագործութիւններից ամենախայտառակըն ու ամենազաղբելին, որպիսին երևակայութիւնն անգամ կը հրաժարուի իր մէջ տեղ տալուց, կատարուել է հէնց այդ քաղաքում... «աղգային դործիչների» ձեռքով...

Չուր ես աշխատում անտարբեր երևալ, համաքաղաքացի ընթերցող. ես պարզ նկատում եմ՝ կրճիդ տախտակների տակ քարէ սրտիտ տակն ու վրայ լինելը, որ ակամայից ակներև ես դարձնում դէմքիդ աննօրմալ արտայայտութեամբ...

Մի նեղանար, խնդրեմ, որ քարէ եմ անուանում քո սիրտը. անշուշտ, ինքդ էլ լաւ գիտես, որ այդպէս անուանելու իրաւունք ունիմ... այլապէս, չէ՞ որ դու այն աստիճանի սառնասիրտ և անտարբեր չէիր լինի՝ համաքաղաքացի ընկերներից եղեռնական կորուստի նկատմամբ. չէ՞ որ, եթէ սրտեքնիդ քարէ չլինէր, մի անգամ գոնէ կը քաշէիք. և այդ «անխը» կը միանար մեր դժբաղդ ժողովրդի տառապանքի և հեծեծանքի դառն արդիւնք—«ախ»-երի հետ և մի գուցէ արձագանք տար մեր «աղգային» բռնակալների սրտում:

Եւ դու, նուխեցի ընթերցող, արդէն հասկացած կը լինես՝ թէ ինչ եղեռնի մասին է խօսքս. դու շատ լաւ գիտես, թէ բռնակալների կատարած բազմաթիւ եղբնագործութիւններից որը պէտք է յիշատակեմ... և ինչպէ՞ս կարող ես իմանալ. միթէ այդ հնարաւոր է, երբ մեր քաղաքի ամենափոքրիկ մանուկն անգամ վաղուց արդէն տեղեկութիւն ունի այդ մասին...

Բայց օտար ընթերցողը չիմանալով բանի էութիւնը, երևի սրտատրոփ սպասում է փաստին...

Սակայն, սիրելի ընթերցող, ամենից առաջ դուն ինձ խօսք տուր՝ որ անասելի գաղանթութիւններն ու ոչ մարդուն միայն յատուկ չլսուած և չտեսնուած եղեռնագործութիւններն

երևան հանելն ու դատափետելը քո բառարանում ես «մատնութիւն» չէ նշանակում: *)

Ասոր տուր, որ անկեղծ վերաբերմունք ցոյց կը տաս ասածներիս, և այն ժամանակ միայն ես կը պատմեմ քեզ մի ցաւալի իրողութիւն. բայց ինչո՞ւ մի. ո՞չ, այդպիսի շատ ցաւալի եղելութիւններ, որ, եթէ իսկապէս սիրտդ քարից կամ կաւից չէ, ապա մեծ քաջութիւն պէտք է ունենաս աչքերիցդ դառն արտասունքի հեղեղը զսպելու...: **)

Սակայն ես լռում եմ... լռում, որպէս մեր քաղաքի ճշնշուած հասարակութիւնը. թող փաստեր պահանջին, ***)) և ես հեղեղի պէս կը թափեմ այն ձեր առաջ... Եթէ երբեմն «ազգային», իսկ այժմ «սօցիալիստ» պ. պ. պարագլուխներին յայտնի չեն այն քստմնելի արարքները, որ տեղի են ունեցել մեր քաղաքներում և գաւառներում, և եթէ նրանք իսկապէս նախանձախնդիր են իրանց կուսակցութեան պատւին, ապա թող՝ որ պարզեցնեն երևան գան և փաստեր պահանջին հրապարակօրէն: Հրապարակօրէն եմ ասում, որովհետեւ ես գիտեմ իմ գլխիս գալիքը, եթէ սենեակումս, կամ որ աւելի վատն է, կէս գիշերին՝ փողոցում պահանջեն փաստերը...

Նուխեցի

Դաշնակցականները, ինչպէս երևում է, չեն բաւականաւորում նրանով, որ «Յառաջը», «Ալիքն» ու «Զանգը» մէկը միւսից աւելի յաջող ապացուցեցին, որ Դաշնակցութիւն ասածդ ամենառեւոյթ, բայց և ամենավատթաւ թայֆան է, որ գոյութիւն ունի հայ իրականութեան ծոցում, որ նա հայ աշխատաւոր մասսայի ամենամարտաբխիղճ, բայց և ամենահետեւ-

*) Այդ նամակը ընտրոշ է մեր ողորմելի հասարակութեան համար. մեր «Եղեալութեան» նիւթերի և շարժառանգների կատարած բազմաթիւ եղերնագործութիւնները մնում են առանց արձանագրուելու կամ վախից կամ կեղծազգայնութիւնից: Այս, ահաբեկուած հայր ազգասիրութիւն է համարում թոյլ տալ որ իր գլխին իր հարազատ ղուլղուրները ամեն տեսակ լիբը բռնութիւններ կատարեն: Միայն բժշկուհու նամակ ենք տեսել. այդ տիկինը շրջիկով դաւառներում համոզուել էր որ դաշնակցական սրիկաների քաջագործութիւնները 1/1000 մասը դեռ յայտնի չէ հասարակութեան, սակայն «ազգասիրաբար» լռում է: Ամօթ այդպիսի «խոտելի գեղեցիկներին...»

Ճ. Խմբ.

**) Ինչո՞ւ լալ և ո՞չ մաքառել... Волковъ бороться въ лѣсъ не ходитъ.

Ճ. Խմբ.

***)) Ովքեր պիտի պահանջեն. մամուլը ձեր առջև բաց է:

Ճ. Խմբ.

դական խարոդն ու շահագործողն է, իսկ նրա՝ այդ Դաշնակցութեան, մտածելու անընդունակ, դիտելու անկարող, պարտաճանաչութիւնից իսպառ զուրկ, որոշ աշխարհայացողութիւնից վերջնականապէս զերծ, մի ճանճացած իրականութեան առաջնակարգ դեմագոգների բոլոր ձիրքերով առատապէս օժտուած շէֆերը, կազմում են մի սոսկ հետեւօժէն կօնզլօմերատ:

Բաւական չէ այդ թերթիկների կատարածը, այժմ էլ իր բովանդակութեամբ աննախանձի վիճակին հասած «Երկիրը», դաշնակցական թուլամիտների մտքի այդ գերագոյն արտագլուխընդ, գալիս է աւելորդ անգամ համոզելու մեզ նրանում, ինչ ամեն մէկի համար վաղուց արդէն պարզուած մի խնդիր է:

Դաշնակցութեան ճահճի - գորտերից մէկն է, որ ձայն է բարձրացրել այդ, թող ներուի ասել, հասարակական, տնտեսական, քաղաքական և կրական օրաթերթի 38 համարի «Կօնզլօմերատ» առաջնորդողում, որը ինքնին ոչ այլ ինչ է, եթէ ոչ անմտութիւնների մի կօնզլօմերատ:

«Եւ բուրժուա-լիբերալ և՛ կղերական-պահպանողական և՛ սօցիալ-դեմօկրատ, միացած, կապուած սերտ համակրութիւններով՝ ուղղում են իրենց գրոհը այդ կազմակերպութեան դէմ, նրանով են զրաղեցնում իրենց հոգեվարք-մամուլը, հալածում են նրան աւելի քան ազգի իրական թշնամիներին, հալածում են այն միակ պատճառով, որ նա, ժողովրդի մէջ վաղուց ի վեր արմատ ձգած այդ կազմակերպութիւնը, de facto դուրս է մղում իր հակառակորդներին կեանքի բոլոր ասպարէզներից, հող չէ թողնում նրանց քաղաքական պրօպագանդի և փառաստենչ ձգտումների համար»:

Հետաքրքիր է, այդ թր սօցիալ-դեմօկրատների մասին է խօսքը, որ միտցել են կղերական-պահպանողականների և բուրժուա-լիբերալների հետ: Ռուսաստանի կուսակցութեան, թէ Հայ Կազմակերպութեան:

Կասէք, որ Հայ Կազմակերպութիւնը այնպիսի մի *quantite négligeable* է, որ երբէք Դաշնակցութեան ուշադրութեան առարկան չէր կարող լինել, այն էլ նրա միշտ տղայամիտ, յաճախ ամեղցփեղութիւններով լի առաջնորդներում:

Եթէ այդպէս էք կարծում, այն ժամանակ Ռուսաստանի կուսակցութեան անունը դրէք և դուք էլի մեզ արհամարած կը լինէք:

Սակայն այդպէս չէ: Ձեր ասածները մեզ է ուղղուած, չնայած, որ դուք՝ ամհնաութեղ կազմակերպութեան ներկայա-

ցուցիչներդ, վախենում էք (խնդրում ենք ֆիզիքական վախ
չհասկանալ) մեզ յիշատակելու:

Մեղ է ուղղուած ձեր ասածները և ահա ինչու: Առաջինը,
Ռուսաստանի կուսակցութիւնը այսօր «հոգեւորք մամուլ» չու-
նի, որ առիթ տար ձեզ գրելու ձեր մտքի գոհար «կօնգրօ-
մերատը»:

Երկրորդ, Ռուսաստանի կուսակցութիւնը այնքան էլ
«վտիտ» չէ կովկասում, որպէս զի դուք համարձակուէիք նրան
այդպէս անուանուել:

Ընդհակառակը, Ս.-Դ. Բ. Հայ կազմակերպութիւնն է,
որի հոգեւորք մամուլը ձեր հոգիները հանել է, ապա և նա է,
որ իսկապէս առայժմ «վտիտ» է: Ուրեմն խօսքը մեր մասին է:
Ուստի լսեցէք:

Ասում էք «վտիտ» ենք: Այո, ճիշտ է, վտիտ ենք: Բայց
հաստատ համոզուած եղէք, որ երբէք չէինք կամենալ ձեզ պէս
գերանալ: Եթէ այդ կամենայինք, ժամանակին կը մտնէինք
ձեր շարքերը և մտած օրուանից արդէն գերացած կը լինէինք:
Սակայն հաւատացէք, եթէ մեզ իբրև կազմակերպութեան վի-
ճակուած է մի օր մեռնել, ապա մենք կը գերադասենք այսպէս
«վտիտ» մեռնել, քան ձեզ պէս գերանալ, յղիւնալ, ճարպով
ծածկուել, ամբողջ շրջապատը լեռացնել, ապականել ու այնպէս
մեռնել:

Ասում էք որ.

«Ոչ մի շաղախ չի կարող ապրեցնել մի կազմակերպու-
թեան մէջ այնպիսի մարդկանց, որոնք զուրկ են որոշ, յստակ
աշխարհայեցողութիւնից, որոնցից իւրաքանչիւրը շէֆութեան
է ձգտում և չունի հասարակական ոչ մի շինարար մտահո-
գութիւն»:

Եթէ այդ ճիշտ թէ՛ք է, ապա ինչպէս է, որ Դաշնակցու-
թիւն ասած շաղախդ ապրեցնում է իր մէջ այնպիսի մարդիկ,
այն էլ շէֆեր, որոնք միւսնոյն հարցի մասին Շուշի մի բան
կասեն, երկու շաբթից յետոյ Թիֆլիզում մի այլ բան, մի ամ-
սից յետոյ Բաքում այդ բոլորը կը ջրեն և մի ուրիշ բան կա-
սեն ու այսպէս անվերջ... Այդ ինչպէս է, որ շաղախը, այնպի-
սի գրչակներ է ապրեցնում իր մէջ, որոնց ոչ միայն այսօր-
ուայ յօդուածը ջրում է երէկուանը, այլ որոնց ամեն մի յօդ-
ուածի վերջը ջրում է այդ նոյն յօդուածի սկիզբը:

Ձէ, ճիշտ չէ ձեր ասածը: Կօնգրօմերատներ որոշ պայման-
ներում կարող են ապրել, ինչպէս օրինակ Դաշնակցութիւնն
է ապրում:

Յևտոյ արդէն դուք չարաչար սխալուած էք, կարծելով, որ մեզնից իւրաքանչիւրը շէֆուլթեան է ձգտում:

Եթէ իսկապէս մեր ձգտումը շէֆուլթեանը լինէր, մենք Հայ Կազմակերպութեան մէջ չէինք լինիլ, այլ Դաշնակցութեան շարքերում, ձեր կողքին: Այնպիսի մի «վտիտ» կազմակերպութեան մէջ շէֆ լինել, ինչպիսին է Ս.- Դ. Բ. Հայ Կազմակերպութիւնը, համաձայնէցէք, շէֆուլթեան ձգտողի համար այնքան էլ մեծ գրաւչութիւն չի ներկայացնում: Այ ուրիշ բան է Դաշնակցութեան նման ուժեղ կազմակերպութեան մէջ շէֆ լինել՝ այդ իսկապէս, ոչ միայն գրաւիչ կարող է լինել շէֆուլթեան ձգտողի համար, այլ և մի չափազանց հեշտ իրադրոճելի բան:

Չէ որ ձեր այդ Դաշնակցութիւնը էլ տափակ տիրացու չը ֆնաց, էլ անճարակ գրչակ չֆնաց, էլ թոկից փախած չֆնաց, բոլորին էլ շէֆ շինեց: Եւ եթէ «եկեղեցական կալուածների գրաւման օրով» կամ «հայ-թուրքական ջարդերի օրով» շէֆուլթեան ձգտողներիցս մէկն ու մէկը կամենար շէֆ լինել՝ նա արդէն վաղուց կը լինէր:

Ի՞նչ էր հարկաւոր դրա համար: Միայն այն, որ ցոյց տայինք, որ մենք դաւանանք չունենք, որ մենք որոշ, յստակ աշխարհահայեցողութիւն չունենք, որ մենք կարող ենք ծածկուել սօցիալիստական սնամէջ ֆրազիօլօգիայով և սօցիալիստական շարժման ամենամեծ թշնամին լինել: Եւ դուք գըրկաբաց կը ընդունէիք մեզ, քանի որ չընդունելու ոչ մի հիմք չէիք ունենալ:

Բայց շէֆուլթեան մենք չենք ձգտում, իսկ Դաշնակցութեան շէֆուլթեանից մենք զզւում ենք:

Սակայն այս ամենը մենք ասացինք, ենթադրելով, որ ձեր նկատածը՝ թէ մենք միացել ենք բուրժուա-լիբերալներին և կղերական—պահպանողականներին հետ, ճիշտ է:

Բայց դուք ինչո՞վ կարող էք ապացուցել, որ մենք այդ բանը արել ենք:

Ոչնչով: Դա բացարձակ խաբեբայութիւն է, դա մի միտումաւոր ստախօսութիւն է:

Այն ժամանակ, երբ մենք ձեր դէմ գրոհ էինք տալիս, դուք և ձեր բոլոր շէֆերը, շատ քիչ բացառութեամբ, այդ բուրժուա-լիբերալներին և կղերականների գիրկն էիք մտած: Եւ մենք այսօր միայն շարունակում ենք մեր գրոհը ձեր դէմ:

Միթէ մենք միացել ենք նրանց հետ միայն նրա համար, որ մենք էլ ենք ձեզ դէմ, նրանք էլ:

Բայց, չէ որ ձեր դէմ կառավարութիւնն էլ է կուում: Նոյեմբեր, 1906.

Ինչո՞ւ չէք ասում, որ մենք, սօցիալ-դեմօկրատներս, միացել ենք կառավարութեան հետ ձեր դէմ:

ՁԷ որ դուք դրանով աւելի կարող էք գրգռել ձեր սօցիալիստօրէն կրթուած մասսան: ՁԷ որ այդ է ձեր նպատակը:

Եւ ի՞նչու էք զարմանում, որ այսօր նոյն իսկ ձեր միւսօրները ձեր թշնամիներն են դարձել: Դուք այնքան վարկաբեկեցիք յեղափոխականի անունը, դուք այնքան զազիր գործեր կատարեցիք, որ այսօր ոչ միայն ամեն մի յեղափոխական, այլ և ամեն մի մարդկութեան անունը չարատաւօրոյ անձնաւորութիւն իրաւունք ունի ձեր դէմ կոռելու:

Եւ վերջապէս, միթէ դուք իրօք այնքան բոբիկ, այնքան թեթեւօրիկ և այնքան ցանցաւ էք, որպէս զի կարողանաք ըմբռնել, թէ միւսնոյն օբիեկտի դեմ կարող են կռուել երկու տարբեր ոյժեր, տարբեր պատճառներէից դրուած, տարբեր նպատակներով ու տարբեր միջոցներով:

Եթէ դուք այդքան տգէտ էք, այն ժամանակ մենք հրաժարուած ենք ձեզ բան սովորեցնել:

Վերջապէս դուք կարծում էք, որ «մենք հալածուած ենք Դաշնակցութիւնը աւելի, քան ազգի իրական թշնամիներին»:

Ասացեք, խնդրում ենք, ձվքեր են մեր ազգի իրական թշնամիները:

Որու կառավարութիւնը: Եթէ այո, այն ժամանակ տօթ է ձեզ համար, կարդացէք ձեր սօցիալիստական «նախադիժը» ու լռեցէք:

Էլ ո՞վ է ազգի թշնամին: Թճուրքը:

Համոզեցէք միանգամայն ընդ միշտ, որ թէպէտ դուք հայ էք, բայց և այնպէս հայ ժողովրդի աշխատաւոր մասսայի թշնամին—Դաշնակցութիւնը որոշ պայմաններում մեզ համար աւելի մեծ չարիք է, քան անդիտակից թուրք մասսայի անմիտ քայլերը:

«Ձայն» № 8

ԱՊՍՏԱՄԲ ԶԻՆՈՒՈՐՆԵՐ

Ընկերներ. Հ. Յ. Դաշնակցութեան ժամանակաւոր Զինուորական Խորհուրդը Յայտնում է:

Որ հակառակ մեր գործ դրած ջանքերին, մեր սօցիալիստ ֆրակցիան շարունակում է իր շահատակութիւնները յօգուտ իր նոր դաւանանքի, նա իր ընկած վարկը վերականգնելու համար, հրամայեց հաւաքել Տաճկահայ համագումար. մի որո-

շում որը սկզբունքով հակասում է ճշմարտութեան. նրա համար որ Դաշնակցութիւնը միայն տաճկահայերին չէ պատկանում, այդ ապօրինի ժողովը աղուէսային խորամանկութեան բազմաթիւ հետքերն ունի իր ետեւ թագնուած. ահա թէ ինչպէս. նախ որ խորութիւն առաջ բերէ Կովկասահայի և Տաճկահայի մէջ, երկրորդ որ այդ ժողովի անունից զսպէ ապստամբութիւնը, երրորդ որ այնտեղ ուղարկելով իր յայտնի վարձկանները կայացնելու այնպիսի որոշում, որ ընդհանուր ժողովին փաստ ունենան չարարաստիկ նախագիծը արդարացնելու. Հետաքրքիր է, եթէ այդ ժողովին ամէն 500 Տաճկահայը իրաւունք ունէր իր պատգամաւորը ունենալու, մեր է, ինչ՞ով համար չունեցան, Բաթումի և Թիֆլիսի աւելի քան 4000 ապստամբ Տաճկահայերը:

Ընկերներ, թող վարչական այս ֆոկլուսնիկութիւնն էլ մի նոր ապացոյց լինի մեր ձեռքին, արհամարելու մինչև այժմ մեր գլխին դեկալար անուանուող բիւրօյի արժանիքը, այո, արհամարելի են և պէտք է արհամարուեն. թող այդ Շէֆերը որքան կամենան, մեզ ներքին թշնամի անուանելով, կոչ անեն բիւրօկրատային գործիք դառած մեր ընկերներին, թէ խտացէ՞ք շարքերը և կռուենք ներքին թշնամիների դէմ: Մեր պատասխանը, ընկերներ, կը լինի այդպիսիներին արհամարանք. այո, միմիայն արհամարանք:

Ընկերներ, մեր կոչը մեր շարքերին կը լինի բարոյական ուժը. թող նա առաջնորդէ մեզ բարոյական մեծ յաղթանակը: Ընկերներ, մենք պէտք է ամեն կերպ զգուշանանք բռնութիւններից. քանի մենք կռոււմ ենք բռնութեան դէմ. մեր անթիւ նահատակների արիւնով սրբագործուած դրօշակի վրայ գրուած է. խղճի և համոզմունքի կատարեալ ազատութիւն:

Ազատութիւն միայն:

Մենք այլոց իրաւունքների վրայ չըռնանանք երբէք: Մեր խօսքը ով կամենում է լսել, նրան խօսենք միայն:

Զրոնանանք մենք երբէք: *)

Եթէ մի ուրիշն է մեզի վրայ բռնացողը, նրան իր հիմքից խորտակենք: Ժողովուրդը Դաշնակցութեան զինուորի վրայ նայում է սարսափով. մենք եթէ իսկապէս ժողովրդի համար ենք, ժողովուրդը այդպէս չպիտի վերաբերուի մեզ.

Ընկերներ. տուէ՛ք օրինակելի կեանք:

Ժողովուրդը թող սիրէ ձեզ. ահա մեր միակ պահանջը,

*) Պօսքի և խղճի ազատութիւնը բռնաբարող շէֆերին լաւ դաս և լեզատ... զինուորների կողմից: Ժ. խմբ.

ազնիւ, հաւատարիմ. շիտակ և անձնուէր, ահա մեծութիւնը մեր փառքի:

Հ. Յ. Դաշնակցութեան ժամանակաւոր Զինուորա. Սորհ.*)

«Մուրճի» վերջին երեք համարներում առաջ բերած նիւթերը մեր «ազգային կառավարութեան» ֆիզիոնոմիան այնքան են պարզում, որ այլևս «սոսա է, զրպարտութիւն է, փաստեր բերէք» աղաղակները, որ լսւում են Ֆրէյլինեան բթափողոցի «յեղափոխական» աղաների կողմից, պէտք է որ դադարեն: Անշուշտ, մեզ չաջողուեց երևան հանել սոսաալի բռնութիւնների և ոճիրների ^{1/100}-ական մասն անգամ, սակայն երկրի զանազան կողմերից, ազգաբնակչութեան զանազան խաւերից և քաղաքական տարբեր կուսակցութիւնների կողմից միաձայն բողոքողները ապացուցում են որ Դաշնակցութիւնը մեր կեանքուն չարիք է դառել: Առ այժմ այսքանն էլ բաւական է...

*) «Ազգային կառավարութեան» բեմին այդ ապստամբութեան շնորհիւ կատարեալ նմանութիւն է ստանում ոտա հին բիւրոկրատիական բեմիմի հետ: Ամենայն ինչ կատարեալ է... Ժ. Խմբ.